

ЛЮДИНОВИМІРНИЙ ПРЕДМЕТ НАУКИ

Постановка проблеми. Ім'я Миколи Івановича Пирогова є гордістю і славою не тільки вітчизняної медичної, але й педагогічної науки. Своєю діяльністю як в галузі медицини, так і народної освіти М.І. Пирогов заслужив визнання широких мас та педагогічної громадськості. Вони близькі нам і сьогодні актуальністю поставлених проблем, а саме таких як єдність школи і життя, педагогічної науки, практики і виховного навчання, виховання людини-громадянина корисної для своєї країни. М.І. Пирогов – одна з найцікавіших

особистостей ХІХ століття, яка належить до тієї когорти прогресивної інтелігенції, яка щиро вірила у світле майбутнє своєї Вітчизни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізові творчості і педагогічної діяльності педагога присвячено багато праць. Окремі аспекти його педагогічної діяльності висвітлено в роботах А.Алексюка, О.Герцена, Г.Жураковського, А.Красновського, П.Сакуліна, Ш.Сіхарулідзе, В.Смирнова, К.Ушинського, Д.Писарева, В.Стоюніна, котрі також зробили вагомий внесок у розвиток педагогічної науки. Вивчали спадщину відомого вченого М.І.Пирогова і такі педагоги-сучасники, як Л.Бондар, С.Вітвицька, К.Кульчицький, В.Чорний та інші.

Формулювання цілей статті. Мета статті є аналіз і характеристика основних етапів життєвого шляху і педагогічної діяльності М.І.Пирогова.

Результати дослідження та їх обговорення. Народився М.І.Пирогов (1810-1881) у Москві тринадцятою дитиною у сім'ї чиновника. У 14 років вступив до Московського університету на медичне відділення, якого через 4 роки успішно закінчив. У 22 роки, навчаючись у Дерптському (Тартуському, Естонія) професорському інституті, блискуче захистив докторську дисертацію. У віці 26 років він став професором хірургії, спочатку у Дерптському університеті, а потім в Петербурзькій Медико-хірургічній академії.

1847 р. М.І.Пирогов, будучи уже відомим хірургом, виїжджав на театр воєнних дій на Кавказ, де вперше у світі на полі бою використав ефірний наркоз як знеболувальний засіб і запропонував свою нерухому крохмальну марлеву пов'язку при вогнестрільних переломах, яку з часом замінив на гіпсову.

У 1854 р. під час облоги Севастополя М.І.Пирогов, після наполегливих прохань, був направлений на фронт, де проявив себе як неперевершений адміністратор воєнної медицини. Адже саме він вперше у світі під час Кримської війни відділив інфекційних хворих від поранених, ввів своє знамените сортування поранених, організував транспортне відділення, яке

відповідало за своєчасну евакуацію поранених з поля битви, використав роботу жінок – сестер милосердя.

Вчений залишив багату наукову спадщину – близько 1200 друкованих праць, циркулярів, доповідних записок, доповідей, промов, листів. Серед них близько 100 основних праць і майже 200 одиниць складає його епістолярна спадщина з педагогіки. Це ті роботи, інтерес до яких не втрачений і сьогодні. Серед них „Питання життя”, „Школа і життя”, „Бути і здаватися”, „Чого ми бажаємо?”, „Новосілля ліцею”, „Правила для вихователів”, „Університетське питання”, „Взаємовідносини учителів” та інші. Зі сторінок усіх праць постає велична постать ученого, який увійшов в історію не лише як геніальний, талановитий лікар-хірург, а й як класик демократичної, гуманістичної педагогічної думки, що зробив великий внесок до скарбниці вітчизняної культури.

Хист Пирогова-педагога, мабуть, був вроджений. Ще 13-річним хлопчиком він пише свій перший твір „Посвята всіх моїх праць батькові” і уже тут, розмірковуючи про мету освіти і виховання, підліток наголошує: „*Істинний предмет будь-якої науки складається з приготування людини бути людиною*” [1, с. 189]. Це і було принципом всього життя вченого.

У Московському університеті під впливом професорів формувались кращі риси його характеру. У „Щоденнику старого лікаря” він з теплотою і вдячністю згадує про благодійний вплив на нього окремих професорів університету. Микола Іванович зазначав, що від перебування в університеті у нього залишилось враження глибоке, яке „*врізалось в душу і дало відомий напрямок на все життя*” [2, с. 71].

Прекрасним педагогом і наставником М.І.Пирогова був його науковий керівник у Дерптському професорському інституті І.П. Мойєр, який, незважаючи на свій порівняно молодий вік (неповних 50), уступив йому кафедру хірургії, яку тривалий час очолював в університеті.

Таким чином, педагогічна діяльність Миколи Пирогова розпочалась у 26-річному віці (1836), після обрання його екстраординарним професором медичного факультету Дерптського університету.

З перших кроків своєї професорської діяльності він прагнув викладати на високому науково-теоретичному рівні. Його лекції вирізнялися логічністю викладу, багатством змісту, ясною та зрозумілою трактовкою питань, які розглядалися, і практичним напрямком.

З самого початку педагогічної діяльності М.І. Пирогов розповідав учням про свої помилки, нічого не приховуючи, щоби на кожній з них можна було вчитися. Саме з цією метою він двічі – у 1837 і 1839 роках – публікував звіти, в яких давав точний опис усіх операцій, проведених протягом року, їх результати і допущені помилки. Щодо свого бажання написати і видати „Аннали...” Микола Іванович пояснював тим, що в кожного практикуючого

лікаря має бути сміливість визнати свої помилки. *„Я вважаю своїм священним обов'язком, – зазначав вчений, – відверто розповісти читачам про свою лікарську діяльність і її результати, тому що кожна сумлінна людина, а особливо наставник, повинен мати своєрідну внутрішню потребу якомога швидше обнародувати свої помилки, щоби вберегти від них інших людей, менш обізнаних”* [3, с. 13]. У цьому Пирогов вбачає внутрішню потребу вченого і учителя. Справжня самокритика є ознакою справжньої любові до своєї справи. За словами Пирогова, критична оцінка своїх праць педагога-лікаря подвійно відповідальна, у цьому полягає прогрес викладання. Тут варто привести слова геніального вченого *„Вдячність моя до обраної мною науки буде невичерпною до кінця мого життя. Я люблю мою науку, як може любити син ніжну матір”* [4, с. 468].

Студенти віддавали належне глибоким знанням Пирогова, його новим методам викладання, прагненню навчити їх науковому мисленню.

Найбільш плідний період його діяльності – 15 років роботи в С. Петербурзькій Медико-хірургічній академії (1841-1856), де проявив себе як прекрасний лікар-хірург, геніальний вчений і чудовий педагог. Дії Пирогова як вчителя відчувалися і бачилися постійно.

Лекції студентам він читав під час операцій, біля ліжка хворого. Вони вирізнялись чудовою дикцією і багатством змісту. Слава М.І. Пирогова, як клінічного вчителя, була настільки великою, що деякі студенти переходили до академії з інших навчальних закладів, аби пройти „пироговську школу”.

Загальнопедагогічні ідеї, які розвивав М.І. Пирогов у період роботи в Медико-хірургічній академії і після залишення її, безумовно, були основані на великому досвіді викладання. Також були природним наслідком того великого педагогічного таланту, який проявив Микола Іванович в роки професорської та хірургічної роботи. В цей час його талант вчителя та й вихователя розкрився повною мірою. Для студентів М.І.Пирогов був не начальником, не байдужим чиновником, а доброзичливим керівником і вихователем. Він був упевнений, що саме молоді, у сили якої щиро вірив, судилось іти до наукової істини. 1856 року в одному з номерів популярного журналу „Морський збірник” М.І. Пирогов опублікував свою статтю „Питання життя”, яка була перекладена німецькою і французькою мовами та опублікована відповідно в Лейпцигу та Парижі. „Питання життя” – це роздуми педагога-мислителя про сенс життя людини та її покликання, про шляхи і засоби навчання та виховання молодого покоління. Саме слова – *„До чого ви готуєте свого сина? – хтось запитав мене. Бути людиною, – відповів я”* – він взяв епіграфом до своєї статті [5, с. 1].

У „Питаннях життя” автор піднімає філософські проблеми освіти, виступає на захист загальнолюдського гуманного виховання, намагається розв'язати проблему людської особистості і повноти її розвитку,

роздумуючи над сенсом життя людини, над її покликанням, показуючи шляхи і засоби навчання і виховання молоді. Ця стаття активізувала педагогічний рух 60-их років XIX століття, що охопив пізніше широке коло основних питань педагогіки. В час Пирогова, коли й цінувався професіоналізм, проте існувала недовіра до вільних наукових знань, загубилася людина і загальнолюдські ідеали. Були стани, станові школи, професіональні інтереси, проте людяність наче загинула. Коли Пирогов почав її шукати, коли він хотів виховати свого сина так, щоб той був людиною, йому говорили, що це даремна праця. *„Не було в країні людей і нема, та вони, власне, і не потрібні; люди – то фантастика, одне відволікання, зовсім лишне для нашого суспільства. Нам потрібні негоціанти, солдати, механіки, моряки, лікарі, юристи, а не люди”* [5, с. 1].

З таким поглядом М.І. Пирогов не мирився. Його цікавили саме люди. Під мундиром військового, під рясою священика, під сорочкою мужика він хотів підслухати биття людського серця, поміж професійних стосунків з'ясувати загальнолюдські зв'язки, відносини. Вчений вважав, що створювати і примножувати людей можна одним-єдиним шляхом – шляхом *„виховання, яке потрібне як хліб і сіль для всіх, без різниці національності, стану, становища”* [6, с. 79].

Ідея М.І. Пирогова виховувати перш за все людину, а потім спеціаліста невдовзі знайшла належне місце в історії нашої школи. І вся громадськість, літературні сили, урядовці прислухались до голосу мислителя. М.І. Пирогову під впливом передової громадськості запропоновано посаду попечителя Одеського навчального округу.

У віданні й під керівництвом попечителя були всі навчальні заклади, розкидані на великому просторі за тодішнім адміністративним поділом чотирьох губерній – Херсонської, Таврійської, Бессарабської, Катеринославської і області війська Донського. Народонаселення цього обширного краю було досить різноманітне за національним складом. Тут жили українці, росіяни, молдаване, татари, поляки, євреї і інші народи. Знаменитий лікар віддався справі освіти, як основі всіх спеціальностей.

Рідкісне і майже одиничне явище, що школа та її порядки попали до рук всебічно, філософськи розвинутої людини, учителя життя, людини, що вміє тримати і новонароджене дитя, і горячого юнака; до рук людини, що знає і тілесну і моральну природу людини, вміє направити її, зростити івилікувати.

Ознайомившись із станом тодішньої освіти, як і інші передові люди, М.І. Пирогов виступив з різкою критикою методів його роботи. Адже офіційна школа і вся система освіти відповідали інтересам лише пануючих класів, всіляко ускладнювали вступ до середньої і вищої школи дітям з народу. Вивчаючи освітянську справу, новий попечитель указує на застарілість програм і підручників, на недостатню їх кількість, на потребу в

добре підготовлених педагогічних кадрах. Він користувався великою повагою серед прогресивно-настроєних кіл суспільства. Його обрали президентом Одеського товариства історії старовини.

Тодішня школа була становою (кастовою), тобто для кожного стану була своя окрема: гімназія – для дітей дворян, повітові училища – для купців і дрібних промисловців; приходські училища (початкові школи) – для дітей ремісників, селян. Освіта в цій школі була вузькоспеціальною, прикладною, тобто вона готувала лише обмежених вірнопідданих спеціалістів-чиновників, а не всебічно освічених розвинутих людей. Така постановка справи навчання і виховання не сприяла розвитку кращих задатків, нахилів дитини, а, навпаки, гальмувала його.

Критикуючи станово-спеціальну освіту, Пирогов розвивав ідею загальнолюдського виховання, здобуття загальної освіти всіма, незалежно від походження чи соціального стану. Він стверджує, що *„головною запорукою для майбутнього добробуту нашого суспільства, ... головною його основою, – має служити виховання наших дітей і навіть частково перевиховання нас самих”* [6, с. 84].

Вчений дійшов висновку, що існуюча школа не може забезпечити підготовку освіченої, всебічно розвиненої, з високими моральними якостями людини і тому необхідна її перебудова. Педагог висунув ідею реформи школи, суть якої полягала в заміні станово-спеціальної системи освіти загальнолюдською (загальною) гуманістичною „морально-науковою” освітою і вихованням, здатними сформувати нову, справжню людину.

Нова шкільна система М.І.Пирогова виявилася більш прогресивною і демократичною. У своєму проекті реформи школи вчений висунув нові напрямки освіти і виховання, нові завдання школи, заклав основи передової для того часу педагогічної системи.

Уже через три місяці, цілком поринувши в роботу і нові турботи, Пирогов подає доповідну записку, яка в оригіналі звучала так: *„О ходе просвещения в Новороссийском крае и о вопиющей необходимости преобразования учебных заведений”*.

М.І. Пирогов систематично об’їжджав свій навчальний округ, заглядав у найдаальші містечка і школи, мав достатньо спостережень, щоб зробити висновки про справжній стан навчальних закладів, про нужди населення в отриманні освіти. Багато навчальних закладів приходилось створювати заново, вони були повністю зруйновані, а бібліотеки розкрадені ворогом, адже великий Новоросійський край тоді тільки відновлювався від розрухи, нанесеної Кримською війною. Допмагаючи Рішельєвському ліцею створити Наукову бібліотеку, М.І.Пирогов передав значну кількість власних книг. Ця бібліотека ввійшла в історію як Пироговська бібліотека.

Відвідуючи уроки в різних навчальних закладах, вчений бачив, що далеко не всі педагоги проводять уроки на відповідному рівні, мало приділяється уваги методам викладання в школах. Узагальнюючи спостереження по Одеському навчальному округу Пирогов писав свої циркуляри, розпорядження, де пропонував *„директорам і інспекторам керувати і направляти наставників, постійно маючи на увазі: розвивати методи викладання різних предметів, розвивати ту чи іншу здібність учнів. Було б бажано, щоб члени педагогічних рад частіше збирались для обговорення тих методів викладання, якими вони користуються, виносячи на суд ради наочні приклади і результати своїх дій”* [7, с. 302].

М.І. Пирогов підтримував усе краще, передове. Він навчав учителів педагогічної майстерності насамперед на зразках кращого досвіду роботи їх колег, рекомендував взаємовідвідування уроків учителями, обговорення передового досвіду на педрадах; пропонував проводити з'їзди учителів навчальних округів і навіть країни для обміну досвідом роботи.

Ці настанови М.І. Пирогова актуальні й для сучасної педагогіки. Вони співзвучні вимогам реформи загальноосвітньої і професійної школи про необхідність поширення передового досвіду роботи.

Справжня людина у розумінні М.І. Пирогова – це освічена людина-громадянин, в якій наукові знання, почуття громадського обов'язку уживалися з релігійними віруваннями, з релігійно-християнською мораллю.

Ідеальна людина М.І. Пирогова – це передова людина, яка втілює в собі кращі риси свого народу та загальнолюдські риси – це громадянин своєї вітчизни, високоосвічена і всебічно розвинена людська особистість, яка постійно удосконалюється.

Досягнення цього ідеалу, зазначав М.І. Пирогов, не є легким, але можливе для кожного. Свій ідеал людини педагог висловив так: *„Шукай бути і будь людиною! Не шукай нічого іншого, як бути людиною в справжньому значенні цього слова!”* [6, с. 78].

Школа має готувати освічених, морально переконаних, чесних і благородних людей, здатних боротися з суспільними вадами та особистими недоліками.

Яскрава риса М.І. Пирогова як педагога – це виключна організованість, продуманість, плановість, послідовність у пізнанні, вихованні підростаючого покоління, підготовці кадрів.

М.І. Пирогов високо оцінював такі методи, як розповідь і пояснення викладача, бесіду, самостійні роботи учнів, особливо їх твори, спостереження над життям природи. *„Головне для вчителя, - підкреслював педагог, - зуміти викласти свій предмет саме так, щоб учень його засвоїв”* [8, с. 178].

Роблячи все для підняття рівня освіти, бажання батьків дати дітям освіти, навчати їх бути людьми, М.І. Пирогов писав: *„Нехай же батьки, віддаючи сина чи доньку на опікунство Одеського навчального округу скажуть перед судом своєї совісті: „Я всім жертвую задля виховання мого дитяти і нічого іншого не вимагаю від вихователів, лиш би вони наставили моє дитя бути людиною”*. *Нехай кожен з вихованців розпочне свою освіту, дотримуючись батькових слів не шукати нічого іншого, як бути людиною в повному розумінні цього слова”* [6, с. 86].

Невід’ємною частиною навчання, вважав Пирогов, є і виховання. Виховання, за Пироговим, потрібно розпочинати з колиски, якщо ми бажаємо докорінно змінити вдачу, уподобання і переконання суспільства. Насамперед виховання дитини починається і відбувається у сім’ї й значною мірою залежить від жінки-матері. Саме тому вчений не залишав поза увагою актуальні на той час проблеми освіти і виховання жінок. Він стверджував у „Питаннях життя”, що виховання жінок є основою виховання людства і вимагає змін. Жінки повинні розуміти, що вони, доглядаючи за колискою дитини, організовуючи дитячі ігри, навчаючи промовляти перші слова і перші молитви стають зодчими суспільства.

М.І.Пирогов був одним з перших вітчизняних педагогів-мислителів, хто звернув увагу на нерозривність виховання і навчання, справедливо зазначаючи, що як не можна виховувати не навчаючи, так не можна навчати, в той же час не виховуючи.

Вирішальну роль у здійсненні навчально-виховного процесу вчений відводив учителю як викладачу і вихователю. В оновленні, перебудові школи вчений вважав головним не програми і статuti, а творчу роботу педагогів. Успіхи у навчанні і вихованні дитини залежать від підготовки учителя.

Учитель повинен бути озброєний глибокими загальноосвітніми й спеціальними знаннями, мати високу моральність та педагогічну культуру. Наука і вчитель, який знає свою справу, за словами М.І.Пирогова, є найкращими вихователями. *„Нехай кожен наставник, проникнутий високою метою свого високого призначення, скаже з самовідданістю: “я не шукаю нічого іншого, як зробити людьми доручених мені вихованців”* [6, с. 84].

Переконання словом і особистим прикладом – головна умова ефективної діяльності педагога. Успіх навчання та виховання залежить насамперед від взаємодії вчителя і учнів. Пирогов-попечитель постійно піклувався про створення атмосфери поваги і довір’я між педагогами та вихованцями, бо в школі, учив попечитель, усе має бути засновано на маральному довір’ї і повазі. М.І.Пирогов засуджував процвітаючі тоді в школі грубість, зневагу до учнів і багато робив для встановлення гуманних взаємин між учителями та вихованцями. Одним з головних факторів виховної діяльності Пирогов вважав

дисципліну. Свідомий громадянин є насамперед морально-вихованою людиною: сумлінною, правдивою, справедливою, доброю, щирою, з самоусвідомленням необхідності дисципліни міжособистісних стосунків.

Передовими були погляди М.І.Пирогова й щодо забезпечення тісного зв'язку освіти з життям, з практикою. Так, у статті „Школа і життя” вчений писав, що в суспільстві існує прірва між шкільним вихованням і реальним життям, що виховання у школі відбувається само собою, а життя – само собою, що вже навіть стало звичним протиставляти школу і життя. Проте вони є одним нероздільним цілим, стверджував М.І.Пирогов. Школа, як один з проявів життя (вона ж виникла з нього), служить удосконаленню особи та громадськості і школа „без життя й поза життям – нісенітниця, а життя без школи не може зробити жодного кроку вперед”. Пов'язати діяльність школи з життям – значить зробити її „керівником життя на шляху до майбутнього” [9, с. 207]. Школа і життя повинні бути єдиним цілим. Їх повне злиття відбудеться після того як школа візьме на себе справу і загальнолюдської і спеціальної освіти.

Не всім до вподоби були широка діяльність вченого, неординарні новаторські ідеї та актуальні питання, порушені ним на посту попечителя. Вони й призвели до конфлікту з правлячими колами, який закінчився для М.І.Пирогова звільненням.

Невдовзі Миколі Івановичу було запропоновано посаду попечителя Київського навчального округу до складу якого входили Київська, Волинська, Подільська, Чернігівська, Полтавська губернії.

М.І. Пирогов на новому місці продовжував таку ж, як і раніше в Одесі, активну педагогічну та просвітницьку діяльність. Він з ентузіазмом взявся за „складну, але благородну педагогічну справу”, багато зробив для поліпшення навчально-виховного процесу в школах, розвитку педагогічної творчості вчителів, підвищення їх майстерності, особливо методичної.

У Києві, як і в Одесі, вчений систематично видавав „Циркуляр” попечителя навчального округу, тобто офіційний щомісячний бюлетень, який було перетворено ним, по суті, в педагогічний журнал. У ньому аналізувався, узагальнювався кращий досвід роботи учителів, висвітлювалися різні питання методики, підвищення кваліфікації педагогів, якості знань учнів, проблеми їх виховання тощо. Діяльність М.І.Пирогова як попечителя мала величезний вплив на розвиток педагогічної наукової думки і народної освіти не тільки в цих кругах, а й на території всієї Російської імперії.

Як справжній просвітитель, М.І.Пирогов прагнув поширювати знання серед народу. Він заохочував будь-які починання, що сприяли розвитку народної освіти в країні. Своєю живою, глибоко плодотворною адміністративно-педагогічною і науково-літературною діяльністю вчений

привернув увагу передових сил країни і підняв педагогічні проблеми на рівень найважливіших питань культурного життя.

Висновки. Таким чином, М.І. Пирогов справедливо увійшов до історії вітчизняної культури не тільки як видатний геніальний вчений, анатом і талановитий лікар-хірург, але і як класик оригінальної передової педагогічної думки. І ще довго значимість його педагогічних ідей і педагогічної діяльності будуть знаходити високу оцінку і викликати глибоку повагу зі сторони суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Известия отд. Рус. яз. и словесн. Академии наук. – СПб., 1916. – Т. 21. – Кн. 2.
2. Пирогов Н.И. Вопросы жизни. Дневник старого врача / Н.И. Пирогов // Собрание сочинений в 8 т. (1957-1962). – М.: Медгиз, 1962. – Т VIII. – С. 69-351.
3. Пирогов Н.И. Труды по клинической хирургии (1837–1839). «Анналы...» / Н.И. Пирогов // Собрание сочинений в 8 т. (1957-1962). – М.: Медгиз, 1959. – Т. II. – 623 с.
4. Пирогов Н.И. Севастопольские письма и воспоминания / Н.И. Пирогов. – М.: Изд. Академии наук СССР, 1950. – 365 с.
5. Пирогов Н.И. Сочинения Н.И. Пирогова. – Т.1. – 2-е юбилейное изд. – К.: Изд-во Пироговского т-ва, 1914. – 1010 с.
6. Пирогов Н.И. Новоселье лицея / Н.И. Пирогов // Сочинения Н.И. Пирогова. – Т.1. – 2-е юбилейное изд. – К.: Изд-во Пироговского т-ва, 1914. – 1010 с.
7. Пирогов Н.И. Сочинения Н.И. Пирогова: издание в память столетия со дня рождения Николая Ивановича Пирогова 1810-1910. – К.: Изд-во Пироговского т-ва, 1910. – Т. 1. – 962 с.
8. Пирогов Н.И. Собрание сочинений в 8 т. / Н.И.Пирогов. – М.: Медгиз, 1957-1962.
9. Пирогов Н.И. Школа и жизнь // Сочинения Н.И. Пирогова. – Т.1. – 2-е юбилейное изд. – К.: Изд-во Пироговского т-ва, 1914.

АНОТАЦІЯ

Антощук К.Ф. Людиновимірний предмет науки. У статті розглядається життєвий і творчий шлях відомого вченого, педагога та хірурга М.І. Пирогова. Аналізуються його погляди й ідеї щодо навчання та виховання підростаючого покоління.

Ключові слова. М.І. Пирогов, навчання, виховання, освіта, школа, педагогіка.

АННОТАЦІЯ

Антощук К.Ф. Человекоцентристский предмет науки. В статье рассматривается жизненный и творческий путь известного ученого, педагога и хирурга М.И. Пирогова. Анализируются его взгляды и идеи относительно учебы и воспитания подрастающего поколения.

Ключевые слова. *Н.И. Пирогов, учеба, воспитание, образование, школа, педагогика.*

SUMMARY

Antoshchuk K.F. Human system dimensional object of science. The vital and creative way of the known scientist, teacher and surgeon M.I. Pirogov is examined in the article. His looks and ideas are analysed on studies and education of rising generation.

Key words. *M.I. Pirogov, studies, education, education, school, pedagogics.*